

ELS HIPOGEUS AL MARESME. EL CAS D'ARGENTONA

Aquesta comunicació tan sol pretén fer una breu aproximació al que són els hipogeus, l'estat de la qüestió i els estudis que s'han fet fins ara i, sobretot, una anàlisi des del punt de vista físic i descriptiu dels hipogeus existents a Argentona.

Vull agrair a Joaquim Aguilar les dades facilitades sobre els hipogeus, especialment pel que fa a la seva localització i la bibliografia.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Definició i característiques físiques

Què s'entén per hipogeu? La resposta, tal i com la dóna Marià Ribas i Lluís Balaguer el 1963, és la següent:

«Un monumento subterráneo que consta esencialmente de un pasillo excavado en el suelo de arcilla o de granito deshecho que, al cabo de varios tramos rectos, dispuestos en zigzag, desemboca en una celda redonda o cuadrada, generalmente rodeada por una grada en forma de banco, cuyas dimensiones son a veces tan pequeñas que apenas permiten la estancia de un hombre encogido. El recorrido total mide, generalmente, entre diez y treinta metros, lo que es mucho en comparación con la exigüidad de la celda. El pasillo, cuya altura corresponde aproximadamente a la del hombre en la mayoría de los casos, con 0,70 o 0,80 metros de ancho, presenta casi hornacinas en las paredes, sobre todo al cabo de cada tramo del pasillo».¹

Ribas deia que «les fornícules o nínxols que es troben a les parets són d'un tamany tan reduït, que sols podien donar lloc a la instal·lació d'unes ofrenes simbòliques d'aliments o col·locació de llums».²

Un any abans, 1962, s'esmentava per primer cop l'hipogeu de can Xammar a Mataró, en el transcurs del *I Simposium Internacional de Recerques Anhistòriques*, patrocinat pel CIRA (Centre Internacional de Recerques Anhistòriques) que es va fer a Barcelona.³ Arran d'aquest esdeveniment es va entrevistar el seu organitzador, Maurice Broens, que manifestava que «hasta el momento no conocemos ningún texto explícito que se refiera a los hipogeos y otros momentos de que se trata, pero existen muchos testimonios implícitos, lo que nos obliga a sospechar que hubo, sobre las prácticas que nos permiten discernir, una conjura de silencio,

sobre todo a partir del siglo doce». És interessant el que esmenta del nostre país, quan diu que «como no se había publicado nada de España sobre los monumentos que tratamos, había creído que este país no tenía nada que aportar en este campo, hasta que, hace pocos años, unos descubrimientos fortuitos, luego seguido por una multitud de observaciones traídas de todas partes, me hayan demostrado lo contrario». Finalment, a la pregunta de com són els hipogeus, aquí respon que:

«Constan, generalmente, de una galería subterránea artificial, cavada en roca tierna y formando uno o varios recodos antes de desembocar en una celda, redonda o cuadrada, casi siempre rodeada por un banco tallado en la roca misma. Fíjese que le describo lo que en las casas de campo, en su mayoría de casos, actualmente, es un lugar que se utiliza para almacenar objetos, principalmente alimenticios, y recibe el nombre de cava, bodega, celler, etc».

El 1994 Checa i Serra fan un inventari dels hipogeus publicats fins aleshores, prop d'una trentena, on ens resumeixen les seves característiques:⁴

«Habitualment tots tenen unes escales d'accés. Tanmateix moltes són afegides com obra més moderna, en alguns casos perquè l'entrada original no es correspon amb l'actual. Pel que fa al nombre de girs es manté en una mitjana de 2,2 per passadís, molts d'ells en angle recte, gairebé mai en corba, sense estar motivats per cap canvi en la composició geològica, ni obeeixen a cap canvi de direcció, per la qual cosa es veu clara la intencionalitat del traçat trencat del passadís, potser per assegurar la total foscor de la cambra final. De les cel·les ben documentades, la majoria tenen un banc corregut, continu i adossat al llarg de tota la paret de la cel·la, essent la mida del banc de més de mig metre d'alçada i el mateix en profunditat, idònia per seure-hi. Pels hipogeus que a la cel·la tenen nínxols, es compleix freqüentment la mitjana de tres nínxols per cel·la, usualment repartits entre les tres parets disponibles. L'orientació cardinal ha estat una de les principals preocupacions dels qui han cercat significats esotèrics en la construcció d'aquests hipogeus, però el recompte de les orientacions de totes les cel·les publicades ens ofereix una notable diversitat».

També n'esmenten les característiques físiques: amplada mitjana de 80 cm i alçada de 171 cm, que presenten diferències en un mateix tram en relació a les variacions del pendent. Respecte a la longitud global, més difícil de considerar, oscil·la entre els 2,3 m i els 45 m del més llarg, tot i que les mides més freqüents van dels 15 als 30 metres. Pel que fa a la cel·la, les dimensions són força constants, amb una mitjana de 2,3 m de longitud màxima tant a les quadrangulars com a les circulars. Finalment, la profunditat és molt variable, des de 3,2 m fins a 13 m.

Ubicació

Checa i Serra ens diuen que:

«En tots els hipogeus estudiats l'entrada és poc assenyalada, discreta, en alguns casos fins i tot amagada. La majoria dels hipogeus tenen el seu inici en

alguna estança d'una casa particular, rural o urbana. Aquest és, potser, el més clar indicador del caràcter domèstic d'aquestes construccions. Són pocs els casos d'inici a l'aire lliure, i cap d'ells és segur que no correspongui a una construcció anterior, actualment destruïda. La majoria de vegades la cel·la queda situada sota el jardí o pati de la casa on s'origina, o bé sota el carrer o plaça contigus a la casa urbana d'on surt». ⁵

Ús o funció

Sobre la seva funció, s'ha dit molt sovint que el seu origen era a l'edat mitjana, com a lloc de celebració de cultes misteriosos i reunions secretes, però són hipòtesis difícilment demostrables. El que sí és constatable és que en els darrers segles (XIX i XX) es feien servir com a «neveres» i llocs de conservació de certs elements, ateses les seves característiques de mantenir la temperatura i la humitat gairebé invariables durant tot l'any, per això es coneixen també com a fresqueres. Ribas ja deia el 1964 que:

«Se ha hablado de su utilidad como lugar de celebración de cultos misteriosos y reuniones secretas, así mismo han sido considerados como criptas de carácter sepulcral, tal vez relacionadas con un culto a los muertos, con prácticas de origen remoto con tradiciones paganas muy directas. De hecho, los hipogeos mataroneses mantienen su incógnita, pues se acusa en todos ellos una falta absoluta de hallazgos originarios significativos». ⁶

«Moltes d'aquestes construccions, a la nostra comarca, han estat emprades per a la conservació de certs aliments mantenint-los en baixa temperatura, així com també per a refrescar les fruites i verdures. Han estat modernament suprimides degut a la generalització de les cambres frigorífiques, i quasi totes elles, pel perill que oferien a causa de les freqüents ensulsiades, i ja inservibles, han estat tapiades». ⁷

Checa i Serra diuen que:

«Malgrat la migradesa de les restes, de la mà de la història oral podem plantejar les primeres hipòtesis d'ús d'aquests elements arquitectònics. En aquest sentit, descartem, seguint aquestes fonts orals, un ús de caràcter místic, cultural o fins i tot funerari. Aquesta hipòtesi d'ús ens porta a pensar en una utilitat de caràcter domèstic, on aquestes estructures serien receptacles per encabir aliments i altres materials peribles, en especial productes carnis a l'engròs o peces escorxades en una primera fase, o bé productes piscícoles, emmagatzemats en certa quantitat i certes condicions especials. La morfologia de molts d'ells seria totalment raonada: el zig-zag evitaria la llum i el corrent d'aire directe, preservant unes condicions ambientals ideals. Igualment, la llargada vindria definida pel sentit d'evitar els dos elements damunt esmentats. L'ús posterior de molts d'ells, la qual cosa ha permès la seva conservació, ha estat el de fresquera o rebost de queviures conservables un cert temps per mètodes naturals. No podem descartar que en èpoques anteriors no tinguessin un ús cultural o místic». ⁸

García i Moro donen tres possibles funcionalitats:

«La primera seria una funció misticoreligiosa desconeguda. La segona seria considerar un lloc d'amagatall, ja que l'exclusivitat i la generalització i el marc cronològic d'aquestes construccions dins la franja de la Catalunya Vella i la Catalunya francesa permeten argumentar aquesta funcionalitat motivada per les contínues lleves militars que, amb les guerres civils, assolaren aquestes terres. També el fet que en els inventaris no es descriguí aquest espai de la finca i en silenci així l'existència, és un argument més d'aquesta hipòtesi. La tercera seria l'ús com a carner, rebost o fresquera per guardar la carn. La temperatura constant al voltant dels 16 graus semblen indicar-ho».⁹

Els mateixos autors situen una altra possible funció o origen; com que la seva construcció obligava a una important extracció de terres, atenent que els murs moltes vegades eren de tàpia, permetrien la possibilitat d'una tasca paral·lela en la construcció de la finca i la galeria, per abaratir costos en nodrir-se de matèria primera. Descartem aquesta funció a Argenton. La composició del sòl és gairebé en tots els casos de sauló. Aquest material, com ens ha comentat l'amic Manel Salicrú, arquitecte tècnic, no és apte per fer parets de tàpia.

Coll i Roig, en estudiar un conjunt d'hipogeus del Vallès Occidental, descarten totalment la funció d'espai de culte i posen en dubte que la funció inicial fos la de fresqueres:

«Les utilitzacions tardanes i puntuals com a fresqueres han conduït a una precipitada interpretació de la funcionalitat primària. Les mateixes remodelacions i transformacions que s'han realitzat a les galeries originals per fer-les aptes com a fresqueres, ja apunten que la funcionalitat primària podria ser una altra. Les característiques estructurals posen de manifest la poca habitabilitat i maniobrabilitat de les galeries i les cambres, amb espais reduïts i foscos, sovint a una fondària considerable, que esdevenen poc pràctics per guardar i emmagatzemar aliments de cap tipus. Cal considerar que les condicions ambientals aptes per a la conservació d'aliments, amb unes temperatures i humitats estables, s'aconsegueixen igualment als tres primers metres de galeria que als vint o trenta».¹⁰

Finalment Cantos, en l'estudi d'un hipogeu de Sabadell, afirma que les condicions per emmagatzemar aliments eren bones, i argumenta que els girs i la poca amplada de les galeries era per evitar esfondraments, i la llargada i la fondària per aconseguir una temperatura més baixa.¹¹

Cronologia

Respecte a la seva situació i cronologia, diuen Ribas i Balaguer que:

«Aparecen como dependencia de una vivienda, con muy pocas excepciones que corresponden a morfologías algo distintas y, sin duda, a una cronología más

o menos discrepante de la que manifestan en la mayoría de casos. La vivienda así referida muestra siempre, por su conjunto o por alguna de sus partes, y a veces por su historia, que existía a mediados del siglo xvii y aun, muy a menudo, en el xvi o finales del xv».¹²

Però Ribas, en la monografia del 1963 esmenta que:

«Les que portem excavades en el casc antic de Mataró, per la manca d'elements no les podem situar a un temps determinat, però podem deduir les més velles del segle xi. El conjunt omple els temps medievals fins a principis del segle xviii, en el curs del qual la major part foren omplertes de terra i aparedada la seva entrada, segons ens ho demostra la ceràmica i les monedes trobades en la terra sobreposada».¹³

Checa i Serra diuen que en un sol cas està documentada una inscripció, la qual és situada sobre la porta de la cel·la de ca l'Armera, a Barcelona, amb sis lletres poc clares i l'any 1791 o 1794.¹⁴ Amb això esmenten que:

«Habitualment, la datació ha vingut donada per la de l'edifici on es trobava l'entrada de l'hipogeu. Però considerant la dificultat de datar amb precisió aquest edifici, i de demostrar la contemporaneïtat de la construcció de l'edifici i la de l'hipogeu, aquesta datació té poca fiabilitat. Els elements de datació esmentats defineixen un marge cronològic comprès entre els segles xv i xviii».

García i Moro esmenten, el 2003, que «la manca de documentació escrita d'aquestes galeries, així com de material arqueològic associat, no ha permès concretar la data cronològica constructiva. Fins ara, només el nombre de troballes situa la seva aparició a Terrassa en època moderna, a partir de mitjan segle xvi, i algunes són inutilitzades a partir de la segona meitat del segle xix».¹⁵

Coll i Roig constaten que

«Ha estat possible emmarcar la cronologia de les diferents galeries dins el període de l'època moderna i acotar-les dins un marge que és possible situar, ara com ara, entre mitjan-finals del segle xvi i el segle xviii, per al seu moment de construcció i ús primari. A partir de datacions arqueològiques i estratigràfiques, podem concretar-ne millor la cronologia i situar-la exclusivament en l'època moderna. D'aquesta manera, podem considerar que durant l'època baixmedieval aquests tipus de galeries subterrànies no existeixen, si més no, no en tenim cap constància arqueològica evident».¹⁶

Aquests mateixos autors documenten inscripcions en l'interior de l'hipogeu de la rectoria de Castellar del Vallès, amb els anys 1710, 1762, 1763, 1770 i 1771.

La majoria d'autors (Checa i Serra o Coll i Roig) esmenten que no han documentat cap citació documental de la seva existència. Voldríem agrair a Benet

Oliva el fet d'haver-nos facilitat la referència a un document excepcional, on consta una autorització del batlle general de Catalunya per construir una gruta el 1616, referència esmentada en la comunicació de Benito.¹⁷ Concretament, autoritza el notari Joan Mas, de Terrassa, a fer una gruta que «una sa casa sota terra fins sota del dit carrer, fent la olla de dita gruta sota de dit carrer si y conforme acostuman estar qualsevol grutes».¹⁸ La gruta es construiria en la casa que tenia a la placeta del Portal Nou i confirma, d'una part, que aquestes construccions, a inicis del segle XVI, no eren excepcionals, que «acostuman» i que acabaven en una cel·la (olla) molts cops per sota de la via pública. El batlle general acostumava a autoritzar i concedir llicències, entre moltes altres coses, per fer torres de defensa en les cases o masies, però no s'ha publicat mai que també autoritzés la construcció d'hipogeus. Caldria una recerca en la documentació de la Batllia per confirmar si era habitual aquesta concessió o bé es tracta d'un fet excepcional.

Repartiment geogràfic

Ribas i Balaguer afirmaven que «su repartición geográfica parece tener límites bien marcados, al menos al noreste y sudoeste: hasta ahora, ninguno de estos subterráneos ha sido señalado en la provincia de Gerona, ni tampoco en el Panadés. Se agrupan densamente por la Maresma, en el núcleo antiguo de Barcelona y en el Vallès».¹⁹ Així mateix, Ribas especifica que fou el 1956 quan es va descobrir l'hipogeu de can Xammar:

«Un monumento subterráneo de tipo aún desconocido en España. Este acontecimiento dio lugar a investigaciones sistemáticas para averiguar si no hubieran otros en la comarca, y, en efecto, se comprobó que se trataba de una clase difundidísima de obras, sea ignoradas todavía, sea advertidas en varias ocasiones sin que nadie hubiera sospechado su carácter arqueológico».²⁰

Checa i Serra diuen que «l'observació de les zones de Catalunya on es concentra aquesta mena de construccions subterrànies fa evident la relació de la densitat de troballes amb la intensitat de la investigació. La major densitat es documenta a Mataró i tot el Maresme, on l'activitat de Marià Ribas i, posteriorment, de Joaquim Aguilar, es va posar més al descobert».²¹

Mataró, i de retruc el Maresme, ha estat segurament la comarca on s'han fet més estudis sobre els hipogeus i on se n'han inventariat més, lògicament pel fet d'haver-se estudiat en profunditat. Ribas, el 1964 ja deia que coneixia l'existència de vint-i-tres hipogeus dins el casc antic de Mataró, tot i que molts no els havia pogut explorar, ja que estaven tapiats o tenien grans despreniments de terres que ho feia inviable.²²

A Vilassar, el 1985, també es va fer un breu inventari dels hipogeus de la vila, i en resultaren un total de dinou en diferent estat de conservació.²³

El 1964 se'n van localitzar dos a Vilanova i la Geltrú.²⁴

A Santa Coloma de Gramenet, en una monografia del 1999, se'n documenten dinou.²⁵

Finalment, Terrassa també ha estat una de les zones més estudiades. L'any 2003 es va publicar una comunicació on s'esmenta el coneixement de setze hipogeu.²⁶

El 2009 en Pere Benito va presentar una comunicació a les Jornades de Saint Martin-le Vieux, prop de Carcassona,²⁷ on feia un inventari dels hipogeu esmentats a la bibliografia en l'àmbit de Catalunya, enumerant-ne un total de cent divuit, ubicats, sobretot, al Barcelonès, al Vallès Occidental (Castellar del Vallès, Sabadell i Terrassa) i al Maresme (Mataró i Vilassar).

ELS HIPOGEUS A ARGENTONA

A Argentona, s'han examinat i fet croquis d'un total d'onze hipogeu, tant en l'àmbit rural com urbà, un d'ells desaparegut (can Serra de Lladó). També es té coneixement de l'existència de quatre més, tapiats o inutilitzats: can Riera, can Barrau de la Pestanaga, ca l'Ànima i can Marc del Priorat. En tots els casos, es troben excavats en el sauló, excepte el de can Serra del Puig, que és en l'argila.

També s'han examinat dos hipogeu més situats al passeig del Baró de Viver, núms. 15 i 40, en unes finques construïdes a inicis del segle xx. En el primer cas és un hipogeu complex, amb un passadís descendent amb dos girs de prop de 10 metres i una cel·la circular al final, de grans dimensions i amb bancs. El del número 40 és un passadís recte, descendent, amb una petita cel·la. També es té constància d'un altre en el mateix passeig, al número 44, i al carrer Gran núm. 2. Aquests no s'han inclòs en l'estudi, ja que estant datats de manera feaent al segle xx. De fet, un constructor de la vila ens va explicar que durant la dècada del 1940 el propietari d'un xalet a prop d'aquest passeig va demanar que li construïssin una «gruta» d'uns quinze metres per guardar vi. No sabem si aquests hipogeu moderns complien una funció similar.

En dos dels hipogeu, can Coix i can Bramona, es van mesurar les condicions climàtiques a la tardor, essent la temperatura a la cel·la entre 16 i 18° C i la humitat propera al 80%.

Descripció dels hipogeu

Can Calopa

Es tracta d'una masia situada al nucli urbà, on abans hi havia la sagrera de la vila, concretament al carrer Bernat de Riudameia, núm. 8. Antigament era el mas Batlle i està esmentada des del segle XIII.

Actualment, l'entrada a l'hipogeu es troba al lateral de la façana, oberta sota el desnivell que el separa del carrer Lladó i de la plaça de l'Església. Tan sols entrar, trobem un passadís que després d'uns tres metres dona a dos passadissos a cada banda, quedant el de la dreta tallat al cap de poc. El passadís principal arriba, després de dos girs i uns deu metres de recorregut, a una cel·la rodona, amb bancs a les parets. Del fons de la cel·la segueix un passadís de prop de deu metres més que finalitza en un petit espai circular, que no es podria considerar cel·la. Poc abans d'arribar a la cel·la central, surt un altre passadís d'uns deu metres més que no és recte, sinó que segueix una forma circular, acabant també en un petit espai circular.²⁸

Casa Gòtica

Aquesta casa està situada a la plaça de l'Església núm. 4. És un antic casal bastit a inicis del segle XVI per la família Badia, que eren sastres. Una de les finestres porta la data del 1534. Actualment és la seu de l'Arxiu Històric Municipal d'Argentona.

És l'únic hipogeu estudiat a Argentona que té l'entrada al terra. Concretament, des de l'estança situada al nord, gairebé al seu extrem nord-oest, surt una petita escala que després de baixar un metre ens col·loca davant la boca de l'hipogeu, que s'endinsa sota de la plaça. A partir d'aquí, s'inicia un primer passadís de prop de 7 metres amb un fort descens, que presenta escales i parets de maó en el primer tram i que va ser restaurat el 2003 amb motiu de la reforma del casal. Al final del passadís gira lleugerament a l'esquerra durant 4 metres més, i torna a girar a la dreta per conduir, després de 3,5 metres, a la cel·la, en forma circular, de gairebé 2 metres de diàmetre, amb un banc petit al seu voltant. En aquest punt, assoleix els 3 metres de profunditat per sota l'entrada. Cal dir que tot el recorregut de l'hipogeu es troba sota la plaça. Té fornícules al primer passadís i en cada un dels girs, però no en la cel·la.

Can Genet

Antiga casa pairal de tres còssos, actualment dividida en tres habitatges, situada al carrer de Lladó. L'hipogeu es troba al cós central, actualment número 12. Antigament s'anomenava mas Portal i es troba esmentat des del segle XV.²⁹

La seva entrada es troba a l'aire lliure, just darrere la casa, aprofitant el desnivell del terreny existent allà. Té un passadís principal d'uns 9 metres, amb dos petits girs, que va descendint contínuament sense escales, i acaba en una cel·la circular, de poc més d'1,5 metres de diàmetre, on sembla que es volia continuar, ja que segueix un petit passadís de prop de 2 metres. La cel·la no té bancs i és de molt poca alçada (140 cm), segurament, en part, causat per despreniments. Tan sols hi ha una fornícula al primer gir del passadís. A la cel·la, la profunditat arriba a uns 2 metres per dessota el nivell de l'entrada, i en cap cas surt de la finca.

Carrer Lladó 16

És una casa de carrer d'un cós i mig d'amplària. Es va edificar cap al 1560, en el que aleshores s'anomenava «la feixa de l'espelta».

L'entrada actualment es troba a la cuina, però és una ampliació que es deuria fer ben entrat el segle xx. Pensem que quan es va construir era a l'aire lliure, darrere la casa, aprofitant el fort desnivell que hi havia, com a can Genet. Aquest hipogeu té un únic passadís recte, d'un 10 metres de longitud, sempre descendent, amb una amplària d'uns 70 centímetres i una alçada força constant de 180 cm. Al seu final s'obre una gran cel·la circular, d'uns 3,5 metres de diàmetre, que presenta la característica de tenir una gran columna central, d'uns 2 metres de diàmetre. En l'extrem de ponent de la cel·la hi ha un petit passadís de poc més d'un metre, com si volgués continuar. És un hipogeu amb moltes fornícules, una de gran i tres de petites en el passadís, i dues en la columna, una en cada cantó. La profunditat de la cel·la és aproximadament d'1,7 metres per dessota l'entrada, sense sortir de la finca.

Can Serra del Puig

Aquesta masia es troba molt propera al nucli urbà, en el veïnat del Puig. Antigament s'anomenava mas Fornells, i es troba esmentada des del segle XIII.

En aquest cas l'hipogeu neix del celler, el qual, en part, està situat uns tres metres per sota el nivell del terra exterior. Això facilita que no tingui desnivell negatiu. A més, és l'únic cas que està excavat en terra argilosa. S'inicia per un passadís d'uns 9 metres de llarg per uns 90 centímetres d'ample i 1,5 metres d'alçada. Del passadís principal neixen dos «braços». El de la dreta, a poc més d'un metre de l'entrada, té uns 8 metres de llargada i 70 cm d'ample, i acaba en una mena de petita cel·la de 2,5 x 1,4 metres. El de l'esquerra té una gran amplària, de 2,2 metres a l'inici i 2,6 metres al final, on hi ha una mena de cel·la d'1,4 metres d'alçada, que presenta parts de bancada. Les fornícules tan sols es troben en el passadís de la dreta, en gran nombre, unes nou entre les dues bandes. L'hipogeu va per sota l'estança dels cups i del pati exterior.

Cal Coix

Masia situada prop del nucli urbà, al veïnat del Puig. Antigament s'anomenava mas Llunell i havia estat la rectoria de la vila. Es documenta des del segle xv.

L'hipogeu neix de la cuina, al costat de la llar de foc, i s'endinsa sota el pati de ponent de la masia. Tot just entrar, hi ha uns graons que donen pas a un llarg passadís de 27 metres, que comença amb un metre d'ample per acabar amb uns vuitanta cm, amb una alçada constant d'1,8 metres. Està dividit en quatre trams, d'uns 7 metres cadascun. Entre ells hi ha uns angles rectes, llevat del darrer que és una mica més obert. En cada un dels angles hi ha una gran fornícula, i en el

segon tram n'hi ha dues d'intermèdies. El passadís finalitza en una cambra circular petita d'1,5 metres de diàmetre, sense banc. En aquest punt ens trobem 2,8 metres per dessota l'entrada, tot i que el desnivell és molt brusc en el primer tram, on s'assoleixen ja els dos metres de fondària.

Can Bramona

Masia situada al veïnat de Pins, esmentada des del segle XIII.

L'hipogeu està situat al celler. L'entrada està feta amb blocs de pedra als laterals, amb una amplària de seixanta cm, que talla clarament la paret del celler, la qual cosa suposa que es va fer amb posterioritat. El passadís principal, en forma d'«S», té una llargada d'uns 26 metres, una amplada de 80 cm i 1,8 metres d'alçada, i acaba en una cel·la circular de 2,3 metres de diàmetre, amb un banc al voltant i una alçada d'1,7 metres. Hi ha força fornícules, especialment en els girs. A dos metres de l'entrada surt un altre passadís de 8 metres que sembla no finalitzat, ja que a l'acabament no s'amplia. L'hipogeu va baixant des de l'inici fins assolir 2,5 metres de fondària en la cel·la.

Can Casanoves

Masia situada al veïnat de Clarà. Documentalment, es coneix com a mínim des d'inicis del segle XIX, però la seva arquitectura ens permet datar-la com a mínim al segle XVII.

L'hipogeu està situat al celler, i en l'entrada hi ha uns murs de pedra, a cada banda, de prop de 2 metres de llargada. Té un únic passadís, amb molta baixada, que té una llargària de 15 metres, una alçada d'1,8 metres i una amplada que comença amb 90 cm, per acabar en 70 cm al final, amb dues petites corbes inicials i una d'un seixanta graus al final, que acaba amb la cel·la, en forma de mitja lluna, que «retorna» cap a la masia. Aquesta cel·la és molt petita, de poc més d'1 metre de diàmetre i 1,6 metres d'alçada, amb un banc en tots els costats. La cel·la es troba a una fondària de 3,5 metres. Les fornícules estan disposades en els trams de corba del passadís.

Can Bartrina

Masia coneguda, també, com a can Boba del Cros, esmentada des del segle XIV. L'actual edifici fou molt reformat a finals del segle XIX.

L'hipogeu neix darrere la cuina, en una part de la masia no reformada, endinsant-se sota el pati de ponent. S'inicia amb una escala descendent que arriba a un replà, on a la dreta neix una cel·la allargada, de 3 x 2 metres. El passadís principal té una llargada de 17 metres, una amplada de 70 cm i una alçada d'1,6 metres. Té dos angles rectes, fet que divideix el passadís en tres trams. Al final hi ha una gran cel·la circular de poc més de 3 metres de diàmetre i 1,75 metres

d'alçada, envoltada per un gran banc. Té grans fornícules en cada gir i dues més en la cel·la. El passadís només descendeix en el primer tram, i la cel·la es troba situada a 1 metre per dessota l'entrada.

Can Cabanyes

Masia fortificada, situada al veïnat de la Pujada. És fruit de la unió dels masos Estrany i Verdaguer i fou reedificada vers el 1565.³⁰ Joaquim Aguilar ens ha comentat que en un inventari del segle XVIII surt esmentada «la gruta».

L'hipogeu surt del celler i transita sota el pati del nord-est de la masia. La part inicial està totalment mutilada i destruïda, quan la masia es va convertir en lloc de casaments, fa uns deu anys. L'entrada inicial, amb un bonic portal de pedra, fou ampliada, i el primer tram del passadís fou obert i enrajolat per comunicar amb uns menjadors. Per tant, ara es conserva a partir del primer gir que feia a la dreta. Té un únic passadís de vint-i-cinc metres, que originalment en tenia prop de trenta, amb tres girs en angle recte i dos trams d'escala. La part inicial té molta amplària, prop de 2 metres, però pensem que fou ampliada en les esmentades obres. A partir d'allí, l'amplada és de 90 cm, amb una alçada d'1,9 metres. Abans d'arribar al darrer tram hi ha una cel·la circular de 2,5 metres de diàmetre i 2,8 metres d'alçada, amb banc en totes les parets practicables. El passadís finalitza en una cel·la quadrada de 2,4 metres de costat i 2 metres d'alçada, amb un gran banc en les parets. Té també una gran fornícula en cada una de les tres parets d'aquesta cel·la. També en té una en la cel·la circular i dues més en el segon gir. La fondària de la cel·la quadrada és de 2,5 metres.

Les Palmeres

Aquesta masia és coneguda també com a can Pardal o can Carreras, i es troba situada al veïnat de Traià. Antigament es coneixia com a mas Salvador, i s'esmenta des del segle XIV.

L'hipogeu es troba al celler i és el més petit dels documentats a Argenton. Es tracta d'una petita cel·la de 4 metres de llarg, 1,7 d'ample i també 1,7 metres d'alçada. Realment, no sabem si parlar d'hipogeu en aquest cas, atesa la seva poca profunditat i l'amplària, que fa que en cap cas no tingui característiques ni de temperatura ni d'humitat.

Can Serra de Lladó

Aquesta masia es trobava situada al veïnat de Lladó i fou enderrocada cap al 1970. S'esmenta documentalment des del segle XIII.

El seu darrer propietari, el senyor Bas, ens informà que del celler sortia un passadís d'uns 15 metres de llargària, tot ell recte. Al mig hi havia una petita cel·la, i acabava en una cel·la més gran, amb un banc al seu voltant. Tot el tram del passadís era descendent.

Can Barrau de la Pastanaga

Masia situada al veïnat del Puig, actualment dins el nucli urbà. Antigament s'anomenava mas Moió i es documenta des del segle XIII.

Els antics estadants deien que l'entrada de l'hipogeu, que es trobava just abans de l'escala de pujar al pis, era una escala que baixava cap avall, de característiques similars a la casa Gòtica. Realment, seria curiós que una masia que està, en part, excavada en el terreny i, per tant, fàcil que l'entrada de l'hipogeu aprofités aquesta característica, es trobés excavat en el terra de l'entrada.

Ca l'Ànima

Aquesta masia, que es troba situada al veïnat de Traià i s'anomenava mas Torner, està esmentada des de mitjan segle XIII. Es va tapiar l'entrada a causa d'un enfonsament. El seu propietari ens va advertir que tenia un passadís recte, d'uns 20 metres, amb lleuger desnivell negatiu, tot i el seu primer tram empedrat. A uns cinc metres de l'entrada hi havia un passadís curt, de també 5 metres, que finalitzava en una cel·la.

Can Riera

Aquesta masia es troba situada al veïnat de Lladó. Antigament es coneixia com a can Gili, i es documenta des del segle XIII. El seu propietari ens esmentà que hi havia un hipogeu que partia del celler, però que estava tapiat, desconeixent les seves característiques.

Can Marc del Priorat

Masia situada al veïnat de Clarà, al costat del priorat de Sant Pere de Clarà. S'esmenta des del segle XIV. L'hipogeu estava situat al celler, però es troba tapiat des de fa molt anys, per tant, es desconeixen les seves característiques.

Enric Subià i Coll

NOTES

- 1.- MARIÀ RIBAS I BERTRAN, LLUÍS BALAGUER I SABATÉ, «Los hipogeos anhistóricos en Cataluña», *Chthonia*, núm. 1 (Barcelona 1963), 56.
- 2.- MARIÀ RIBAS I BERTRAN, *Els orígens de Mataró*, Premi Iluro 1963, Caixa d'Estalvis Laietana (Mataró 1964), 192.
- 3.- «Entrevista a Maurice Broens», *Cordada* núm. 83 (Barcelona 1962), 14.
- 4.- MARTÍ CHECA I ARTASU, JORDI SERRA I SERRA, «Aproximacions a la funció d'uns hipogeus rurals i urbans a Catalunya», *Actes de les III Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya* (Sabadell 1996), 511-514.

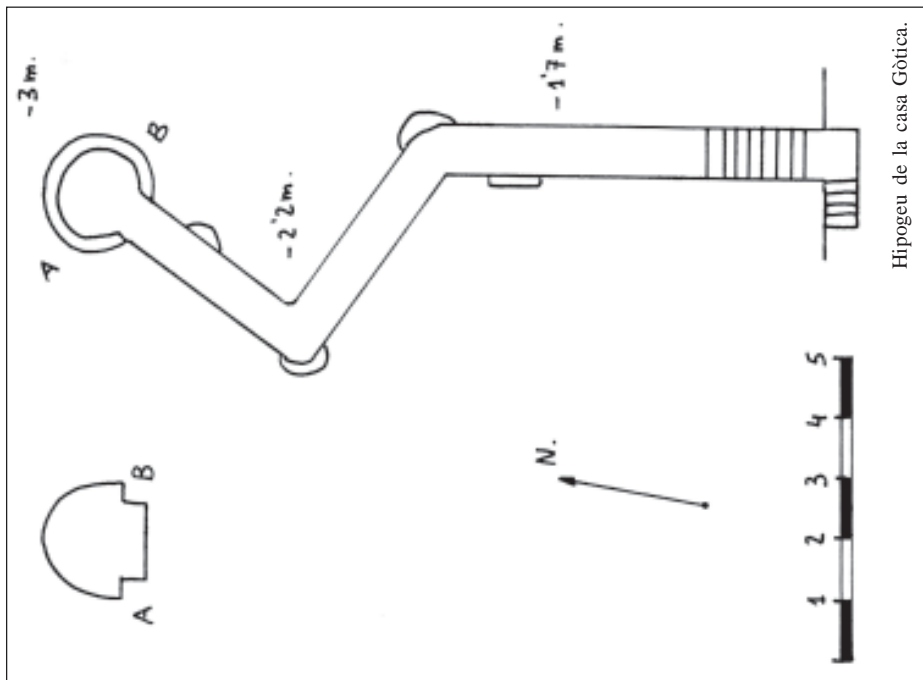
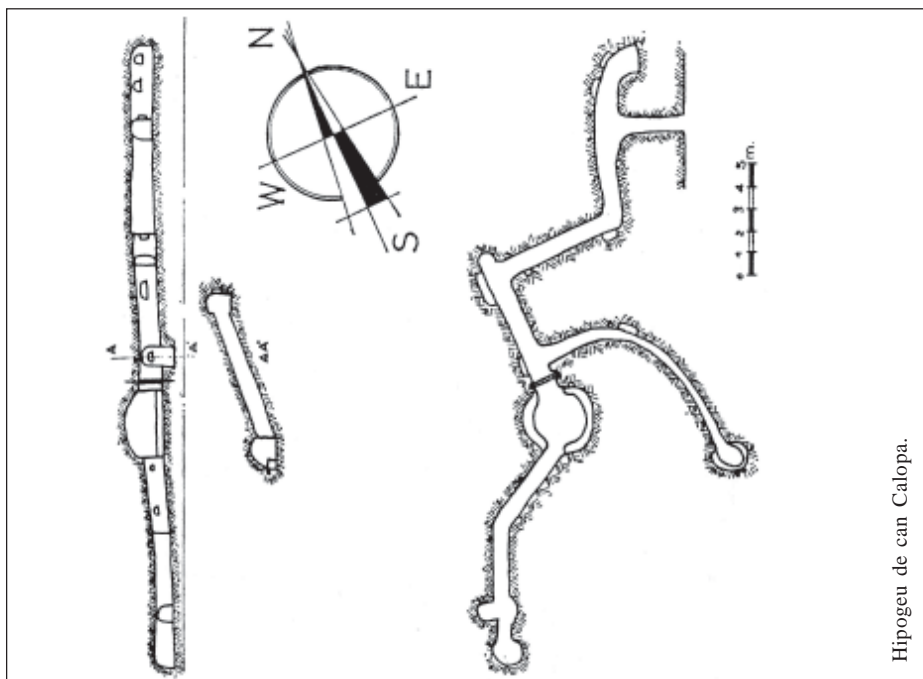
- 5.- CHECA-SERRA, *ibídem*, 515.
- 6.- MARIÀ RIBAS I BERTRAN, «Los hipogeos de Mataró. Últimos descubrimientos», *Chthonia*, núm. 3 (Barcelona 1964), 40.
- 7.- RIBAS, *Els orígens*, 191.
- 8.- CHECA-SERRA, *ibídem*, 522-523.
- 9.- MARIA GEMMA GARCIA LLINARES, ANTONIO MORO I GARCIA, «Les galeries subterrànies de Terrassa. Consideracions cronològiques i d'ús», *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2003), 232-233.
- 10.- JOAN MANUEL COLL I RIERA, JORDI ROIG I BUIXÓ, «Galeries subterrànies d'època moderna (s. XVI-XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic», *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2003), 259-260.
- 11.- JOSE A. CANTOS RUEDA, «Noves aportacions a la problemàtica de les galeries subterrànies d'època moderna», *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, (2007), 717-720.
- 12.- RIBAS-BALAGUER, «Los hipogeos», 58.
- 13.- RIBAS, *Els orígens*, 198.
- 14.- CHECA-SERRA, *ibídem*, 519-520.
- 15.- GARCIA-MORO, *ibídem*, 225-234.
- 16.- COLL-ROIG, *ibídem*, 259.
- 17.- ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, vol. 899, f. 3^v-4^r, 2-III-1616. Agraieixo a Benet Oliva i Ricós que m'hagi facilitat aquesta referència.
- 18.- PERE BENITO I MONCLÚS, «“Grutes” dans un pays sans grottes: les aménagements souterrains des maisons paysannes dans la région de Barcelone du Moyen Âge à nos jours», *Habitat troglodytique et sites rupestres au Moyen Âge. 4e colloque de Saint-Martin-le-Vieil (Aude)*, Amicale Laïque de Carcassonne i Association “Les Cruzels” de Saint-Martin-le Vieil (publicació en curs).
- 19.- RIBAS-BALAGUER, «Los hipogeos», 57.
- 20.- RIBAS-BALAGUER, «Los hipogeos», 56.
- 21.- CHECA-SERRA, *ibídem*, 510.
- 22.- RIBAS, «Los hipogeos», 42.
- 23.- CEIF, «Coves-subterrani a Vilassar», *L'Ase penjat*, núm. 2 (Vilassar 1985).
- 24.- ALBERTO DEL CASTILLO y MANUEL RIU, «Dos nuevos hipogeos en Villanueva y Geltrú. Hipogeo de casa Papiol (calle Mayor, 30) y hipogeo de can Fideuer (Plaza Mayor, 5)», *Chthonia* núm. 3 (Barcelona 1964), 64-67.
- 25.- JOAN VICENTE I CASTELLS, *Els hipogeus de Santa Coloma de Gramenet. En la recerca dels seus orígens* (Santa Coloma de Gramenet 1999), 16-18.
- 26.- GARCIA-MORO, *ibídem*, 225.

- 27.- BENITO, *ibídem*.
- 28.- El primer esment d'aquest hipogeu i el croquis fou publicat a JESÚS ILLA I PARIS, TONI ROCA I CASANOVAS, ANTONI MAS I MENGUAL, MIQUEL BARBENA I ANGLADA I ROBERT LLEONART I CASADEVALL, «Étude de quelques hypogées de Mataró», *Bulletin de la section française du Centre international de recherches d'archéologie chthonienne. Actes du symposium de Cordes (Occitània)*, (París 1967), 50.
- 29.- ENRIC SUBIÑÀ I COLL, *Terra de remences. Argentona al segle xv*. Premi Burriac 2008 (Argentona 2010) (publicació en curs).
- 30.- ENRIC SUBIÑÀ I COLL, *Argentona, de la sagrera a la vila (1295-1900)*. Premi Burriac 2001 (Argentona 2002), 55.

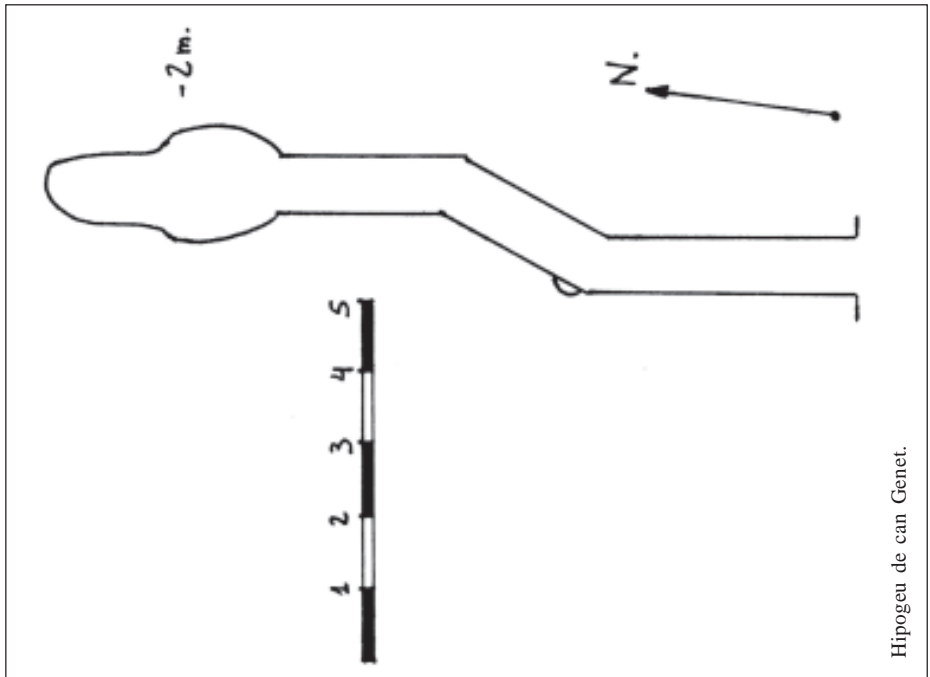
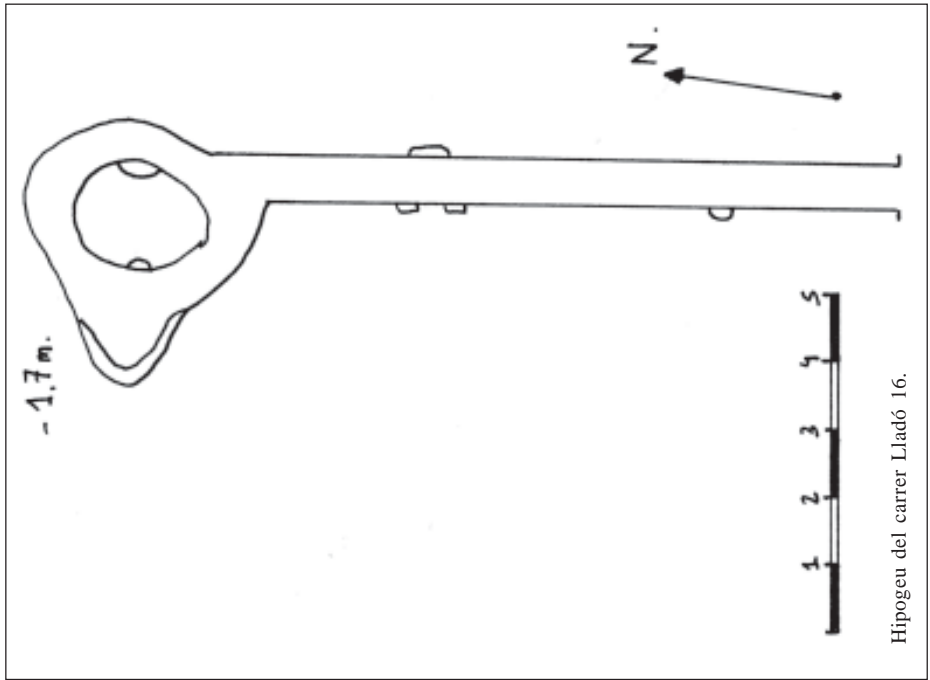
BIBLIOGRAFIA

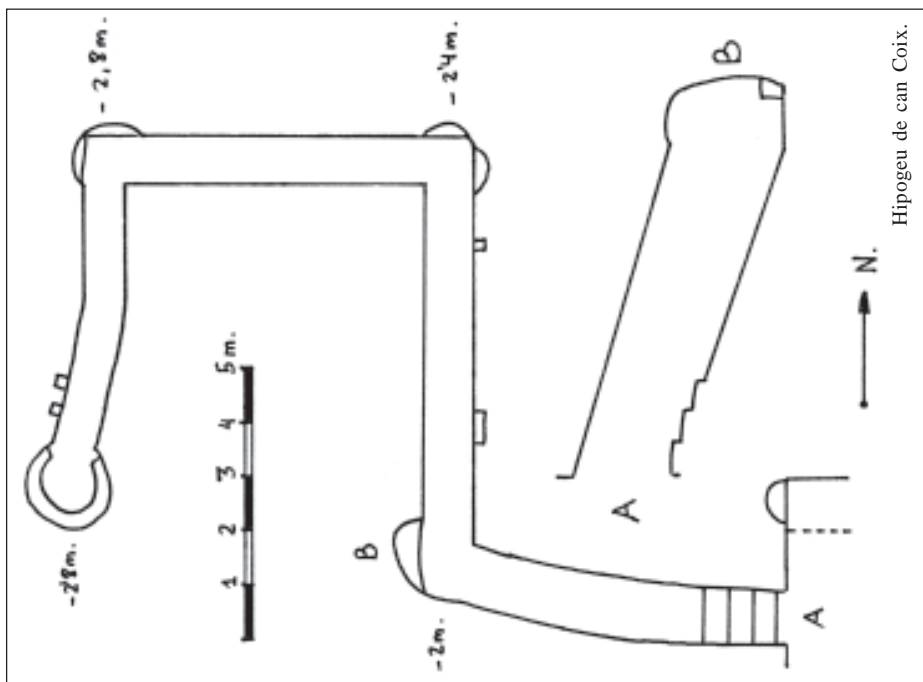
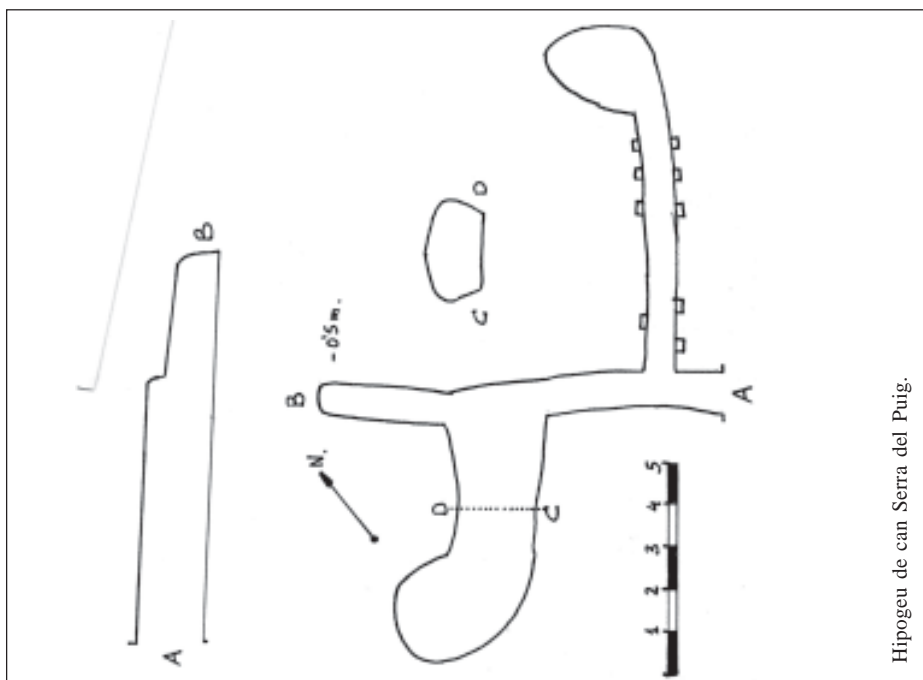
- AGUILAR I VALLÈS, Joaquim, PUIG I GIRALT, Enric. «Vilanova i la Geltrú, Plan de casa Papiol i can Fideuer», *Subterranea* núm. 73 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1990), 3.
- BENITO I MONCLÚS, Pere. «“Grutes” dans un pays sans grottes: les aménagements souterrains des maisons paysannes dans la région de Barcelone du Moyen Âge à nos jours», *Habitat troglodytique et sites rupestres au Moyen Âge. 4e colloque de Saint-Martin-le-Vieil (Aude)*, Amicale Laïque de Carcassonne i Association “Les Cruzels” de Saint-Martin-le Vieil (publicació en curs).
- BROËNS, M. «Nuevas observaciones acerca de los hipogeos de Catalunya», *Chthonia*, núms. 7-8 (Barcelona 1967), 113-125.
- CANTOS RUEDA, Jose A. «Noves aportacions a la problemàtica de les galeries subterrànies d'època moderna», *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2007), 717-720.
- CEIF, «Coves-subterrani a Vilassar», *L'ase penjat*, núm. 2 (Vilassar 1985).
- CHECA I ARTASU, Martí; SERRA I SERRA, Jordi. «Aproximacions a la funció d'uns hipogeus rurals i urbans a Catalunya», *Actes de les III Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya* (Sabadell 1996), 501-525.
 – «Etude de la structure des hypogées rurales et urbaines de Catalogne», *Subterranea*, núm. 99 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1996), 74.
- COLL I RIERA, Joan Manuel; ROIG I BUIXÓ, Jordi. «Galeries subterrànies d'època moderna (s. xvi-xviii): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic», *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2003), 252-261.
- DEL CASTILLO, Alberto; RIU, Manuel. «Dos nuevos hipogeos en Villanueva y Geltrú. Hipogeo de casa Papiol (calle Mayor, 30) y hipogeo de can Fideuer (Plaza Mayor, 5)», *Chthonia*, núm. 3 (Barcelona 1964), 64-67.
 – «Deux nouveaux souterrains a Vilanova i la Geltrú», *Subterranea* núm.70 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1989), 61-3.
- «Entrevista a Maurice Broens», *Cordada*, núm. 83 (Barcelona 1962), 14.
- GARCIA LLINARES, M. Gemma; MORO I GARCIA, Antonio. «Les galeries subterrànies de Terrassa. Consideracions cronològiques i d'ús», *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2003), 225-334.

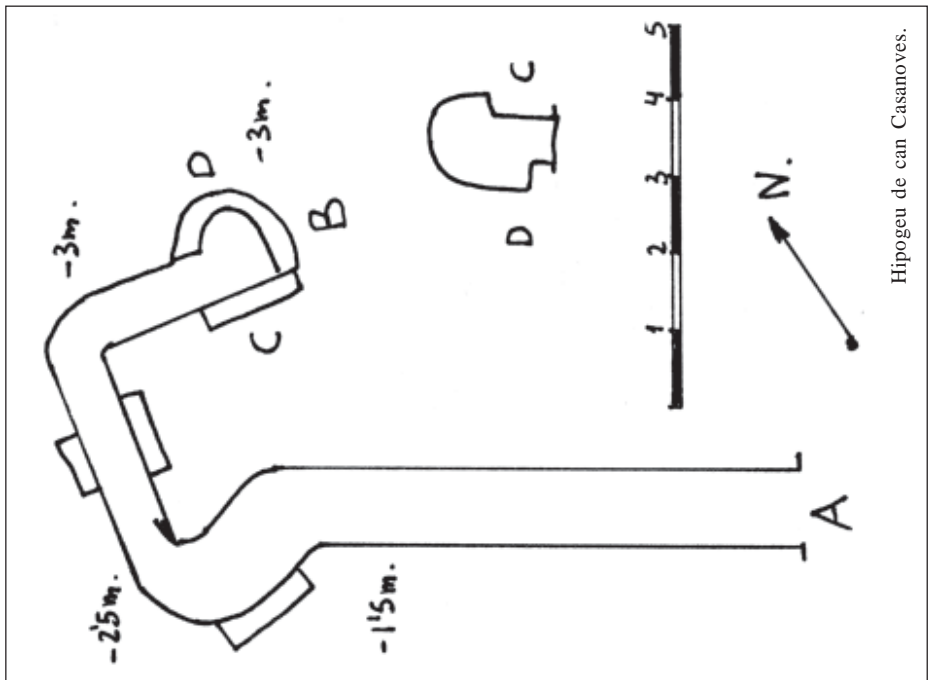
- GRUP DE RECERCA D'ARQUEOLOGIA SUBTERRÀNIA DEL MUSEU DE MATARÓ, «Découverte d'un soterrain avec date de fondation en Mataró», *Subterranea* núm. 40 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1981), 83-85.
 – «L'enigme de St. Christophe de Cabrils», *Subterranea* núm. 40 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1981), 73-82.
- ILLA I PARIS, Jesús; ROCA I CASANOVAS, Toni; MAS I MENGUAL, Antoni; BARBENA I ANGLADA, Miquel i LLEONART I CASADEVALL, Robert. «Étude de quelques hypogées de Mataró», *Bulletin de la section française du Centre international de recherches d'archéologie chthonienne. Actes du symposium de Cordes (Occitània)* (París 1967), 41-50.
- PRAT, Esteve i PUIG I GIRALT, Enric. «Les grutes de Castellar», *Plaça Vella*, núm. 35 (Castellar del Vallès 1993), 21-42.
 – «Les souterrains de Castellar des Vallès», *Subterranea* núm. 98 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1996), 44-9.
- PUIG i GIRALT, Enric. «Le souterrain de cal Forner (Mataró)», *Subterranea* núm. 66 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1988), 46-9.
 – «Le souterrain de Santa Quiteria. Vilanova de la Roca», *Subterranea* núm. 74 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1990), 60-62.
 – «Le souterrain de Sant Jeroni de la Murtra», *Subterranea* núm. 98 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1996), 42-3.
- RIBAS i BERTRAN, Marià; BALAGUER i SABATÉ, Lluís. «Los hipogeos anhistóricos en Cataluña», *Chthonia* núm. 1 (Barcelona 1963), 56-91.
- RIBAS i BERTRAN, Marià, «Els hipogeus», *Els orígens de Mataró*, Premi Iluro 1963 (Mataró 1964), 191-200.
 – «Los hipogeos de Mataró, últimos descubrimientos», *Chthonia* núm. 3 (Barcelona 1964), 40-49.
- RIBAS i BERTRAN, Marià i BALAGUER i SABATÉ, Lluís. «Els hipogeus, cavitats subterrànies fetes per l'home als castells, monestirs i pagesies», *Catalunya Comtal, quaderns d'investigació històrica* núm. 3 (Barcelona 1978), 14-19.
- SECCIÓ ARQUEOLÒGICA DEL MUSEU MUNICIPAL DE MATARÓ, «Les fosses médiévales de Can Modolell a Cabrera de Mar», *Subterranea* núm. 51-2 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1984), 179-193.
- VICENTE i CASTELLS, Joan. *Els hipogeus de Santa Coloma de Gramenet. En la recerca dels seus orígens* (Santa Coloma de Gramenet 1999).
- VILASECA i SEGALÈS, Joan. *Història general de Santa Coloma de Gramenet* (Barcelona 1985), 186-189.
- YMBERN DE SISTERNES, J.M.; AGUILAR I VALLÈS, Joaquim; LLEONART I CASADEVALL, Robert. «Sur trois hypogées inédits de la ville de Mataró (Barcelone - Espagne)», *Subterranea* núm. 10 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1974), 41-45.
 – «Sur trois hypogées inédits de la ville de Mataró: La Lionesa, Can Vinardell i Can Pou de Mata», *Subterranea* núm. 10 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains*, (1974).
 – «Recerca d'arqueologia subterrànica a Mataró. L'enigma de Sant Cristòfor de Cabrils. Descoberta d'un soterrani amb data de fundació», *Subterranea* núm. 10 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1974).

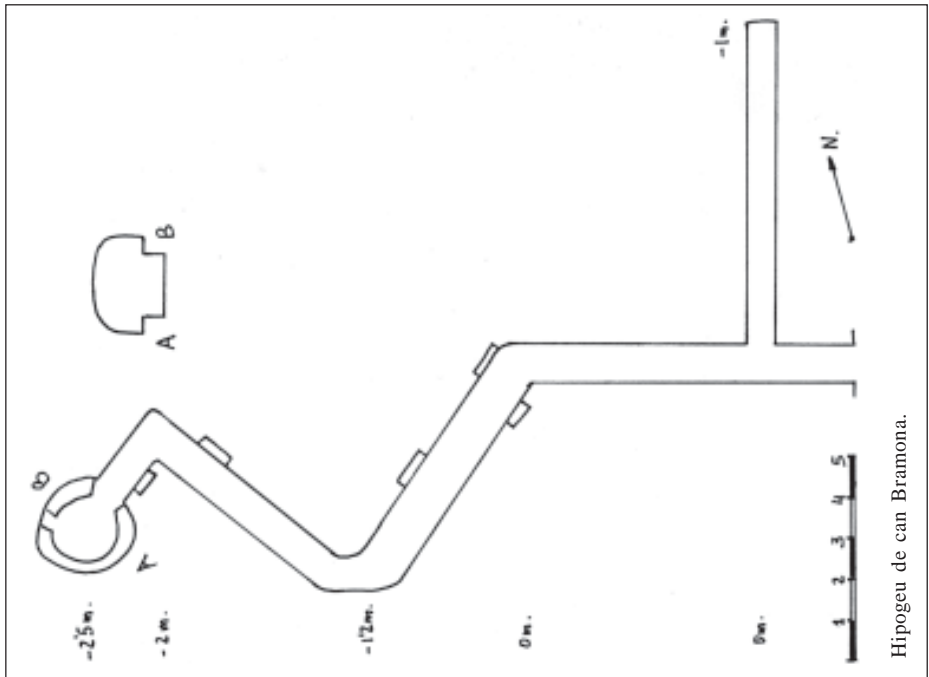

Hipogeu de can Casanoves.

Hipogeu de can Bramona.

